

Karl Aben. Lāti-eeesti sõnaraamat. Tallinn, 1966. Lk 76–77.

Teatmete kiirem leidmine

Viljam Niirman on töötanud välja viitemärkide mudeli Lecti, mis kiirendab tunduvalt teatmeteosest märksõnade leidmist.

Viljam Niirman

Teie ees on teatmeteos. Kunagisest elusa geneetilise info kandjast (oli selleks siis puu, roog vm) on raamatu kujul saanud uus kvaliteet – kultuuri teatmevaramu. Raamat on huvilisele käepärane nii vormilt kui ka materjaliilt, aga võiks olla veelgi käepärasem. René Descartes kirjutas “Eessõnas filosoofia printsiipidele”, 1647, et lugemine on teose autoriga vestlemine. Raamatuga suhtlemine peab olema meeldiv sihipärane tegevus. Mida vastuvõetavamal viisil on teose aine esitus ja sisu avatus kohandatud inimaju funktsioonidele, seda parem. Vastuvõetavas esituses teatmeteost kasutatakse meeleldi ja pidevalt. Akadeemik Anto Raukase arvates peabki teatmeteose kasutamine olema niivõrd vahetu, hoomatav, et teos “kulub ära” – saab kasutajale igapäevaseks ja omaseks.

Tänapäeva mõistes teatmetöötlust tunti omal viisil juba antiikmaailmas hermeneutika nime all. Hermeneutika ülesanne oli õigusteaduse, teoloogia ja filosoofia tekstide tõlgendamine. Teatmeulga suurenemisega oli tekkinud selle

läbitöötamise vajadus. Kiirlugemine teadmiste hankimisel ja selle õpetamine on tõusnud päevakorda alles viimasel aastasajal. 19. sajandi lõpust saab rääkida huvist teadusliku kiirlugemise õpetamise vastu, kuid vajaduse tunnetamine jäi maha aja nõuetest. Nüüdisajal püüab tehnika inimaju aktiivset osa teatmete käsitlemisest kõrvale tõrjuda, kasutusel on infokandjaid ning teatmete hoidjaid ja säilitajaid, ka arvuti. Arvutiteadlased ütlevad, et raamatukujuliste teoste kasutamine pole lihtne. Seda küll, aga ka arvutipraktika on alles poolel teel ja selle lihtsus paljuski küsitav. Kuigi tänapäeval abistavad infotöötlisel ka interneti otsingumootorid, ei saa neile lootma jääda ega uskuda, et autentse vastuse saamiseks piisab vaid küberruumist leitavast (6, lk 299).

Kiirlugemist ehk ratsionaalset lugemist õpetatakse maailma ülikoolides 1960. aastaist. Seda lugemisviisi nimetatakse *dynamic reading*, *power reading* (ingl), *rationelles Lesen* (sks), *teholukeminen* (soome). Terminid rõhutavad kiir-

lugemise võimsust, jõudu, mõju, otstarbekust. Eestis on teave kiirlugemisest peaaegu puudunud, õpetatud on seda üle viie aasta (4). Õpetus põhjendab n-õ jooksva teksti kiiret lugemist ja annab selleks meetodika. Tänapäeva paljumeelse ühiskonnas suureneb sõnaraamatute ja teiste märksõnaliste teoste kasutamine. Sedalaadi teostes leitakse märksõnu sajandeid kasutatud viisil – lehekülgede ülaservale välja toodud märksõnade (*Master sign*) abil. Need piiritlevad pangastatud teatmevara lehekülje ulatuses. Kasutatakse ka viitamist peamiselt ühele tähemärgile leheküljel, tähemärkide trepikujulist esitust jt väheefektiivseid viise. Need ei võimalda kiiret lugemist.

Teatmeteosest märksõnade leidmist kiirendab viitemärkide mudeli Lecti (5) rakendamine. Lecti nimetus on tuletatud sõnast *lectiuncula* (ld ‘kiire lugemine’). Viitamine tugineb lehekülgede veeru keskosa lähedal asuva märksõna algustähtedele. Valitud märksõnad on nägemisvälja suhtes sobival kõrgusel.

Lecti viitemärkide kasutamine teatmeteoses võimaldab raamatu vaba lehitsemist (ingl *turn over*) ning kiirendab otsitava märksõna/aine leidmist. *Turn over* ei tähenda ainult lehekülgede sirvimist, pöörämist, vaid ka uue kvaliteedi loomist, mis toimub teatud ajaühiku kestel inimaju mikrogeneetilises regulatsioonis (1). Inimese aju sisaldab ca 100 miljardit närvirakku, mis moodustavad võrgustiku. Keskne osa närvisüsteemi tegevuses on täita neil närvirakkudel, mis omavahel liituvad või lahku lähevad, seda tänu sünapsidele – neuronitevahelisi närviimpulsside ühendavatele kokkupuutepunktile. Kasutusel olevad sünapssid muutuvad tugevamaks, kasutamist mitteleidvad sünapssid hävivad. Sünapside vahel tekivad väidetavasti lained, mis tavakontsentratsiooni puhul võnguvad sagedusega 15–30 Hz, need on beetalained; madalama sagedusega lained on alfalained (8–13 Hz). Alfalainete puhul on aju koormus väike. Uurijad on kindlaks teinud, et alfaseisundis on inimese tajud tugevamad ning vasak ja parem ajupoolkera töötavad sünkroonselt. Võimalik, et Lecti mudeli viitemärgid leevendavad teose kasutaja aju-tegevuse pinget ja tegemist on neurolingvistilise programmeerimisega, mis tugineb alfalainetel/(-tasandil).

Lecti mudeli viitemärgid lühendavad ajalisi intervalli otsitava märksõnani. Soovime leida teatmeteosest (3, lk 672) ingliskeelset märksõna *formal*. Avame raamatu näiteks lk-lt 216, siit leiame viitemärgi *FOR* (teatmeteoses on viitemärkide tähtede järgnevus vertikaalne, ülalt alla), milles on otsitava märksõna algustähed; pilk libiseb vastaslehekülje (217) viitemärgi neljandale tähele *C*, see osutab, et otsimine jätkub lehe pöördel; siin on neljas täht *E*, ja järgmise, 219. lehekülje viitemärgis *M*, viitemärk on *FORM*. Siin ongi märksõna *formal*.

Viitemärkide kasutamine on suvaline. Juba lühikese ajaga kinnistub sõnaraamatu kasutajal oma diferentsiaalne algoritm – märksõna leidmise viis. Mahukate teatmeteoste märksõnad ja nende kirjed on enamasti peenekirjalised ning raamatu kasutajale oleksid Lecti viitemärgid eriti vajalikud. Otsides näiteks Collinsi teatmeteosest (2, lk 1872) ingliskeelset märksõna *Eskimo*, võib raamatu avamisel sattuda otsitavast palju lehekülgi eemal olevale viitemär-

gile, näiteks viitemärgile *EMB* lk 535. Märksõnani jõudmiseks libistame lehti sõrmede vahel, jälgides viitemärke, neis kõigepealt *E*-tähele järgnevat, s.o teist tähte. Siin tabab pilk *M*-tähe asemele “asunud” *N*-tähe, edasi *R*-, siis *S*-tähe; viimane osutab märksõnale lähenemist. Nüüd jälgime juba viitemärgi kolmandat tähte. Tabamegi meile vajaliku *K*-tähe ja siis lk 559 viitemärgi *ESK*. Seega libistasime sõrmede vahelt 11 lehte (22 lehekülge) ja ainult nelja viitemärgi, need on: *EMB – ENPH – ERU – ESK*, abil jõudsimme hetkega märksõnani – siin see on: *Eskimo!* (Näited pärinevad artikli autori isiklikest käsiraamatutena kasutatavatest teostest, mida autor on viitemärkidega täiendanud.)

Et viitemärgid on esitatud vertikaalsete tulpadena, toimub nende tajumine ja lugemine regressioonita, s.o tagasi vaatamata, mis on Lecti puhul välistatud. Viitemärkide abstraktne kuju võimaldab lugeda artikulatsioonita. Jooksva teksti kiirlugemisel on artikulatsioon tõsiseks takistuseks, millest lahtisaamiseks tehakse pingutust nõudvaid harjutusi. Lecti puhul pole see vajalik.

Teatmeteose kasutamisel on oluline, kus kasutaja pilk esmalt peatub, s.o teose lehekülgede äärmiste veergude keskosas. Katseliselt on selgunud, et viitemärgi parim asetus on 2–3 tähemärgi võrra lehekülje horisontaalsest keskjoonest ülalpool (paremale jääval leheküljel) või samavõrra allpool (vasakul leheküljel). Seda on Lecti viitemärkide paigutamisel arvestatud. Otsimisprotsess toimub lehekülgede veertel ühe tähe laiusel vertikaalsel alal. See on inimese kõige teravam nägemistsoon. Mida teravamalt tajutakse viitemärki/(-märke), seda parem on tähelepanu kontsentratsioon, fokuseerimine viitemärkide keskmistele tähtedele kuni otsitava märksõnani. Tähelepanu kontseerimine viitemärkidele eeldab, et otsitav märksõna asub viitemärgi lähedal. Teatmeteost lehitedes haarab pilk lehekülgedevahelist ruumi, peatub otsitavale märksõnale sarnastel viitemärkidel, libiseb vajadusel üle märksõnade jada vastasleheküljel, samuti lehe pöördel olevale viitemärgile, ja hetkega on selge – vajalik märksõna peab olema siin. Lecti viitemärkide kasutamise puhul tunnetame selle viisi terviklikkust – tegemist on integraalse algoritmiga, ter-

vikuna toimiva töövahendiga. Lecti viitemärkidega teatmeteose kasutamise eelis on märksõnade kiirem leidmine ning peale selle aju koormuse vähendamine, sest otsitav märksõna talletub ajus vahetumalt viitemärgi ja märksõna osalise sarnasuse tõttu. I. Pavlovi närvi-protsesside induktsiooni reegli järgi on iga inimese ajus erutuskolle, mis määrab inimese konkreetse tegevuse. Lecti puhul tugevdab erutuskollet (loob selle) viitemärkide süsteem. Märksõnade leidmisel on oluline antitsipatsioon – ennetuslik äratundmine. Antitsipatsioonivõime Lecti tahes-tahtmata käivitab. Märksõnade leidmine muutub ennetuslikuks ja otsekuu mänguliseks.

Lecti mudel eeldab kahe värvi kasutamist. Parempoolsete lehekülgede viitemärgid on mustad, tekstiga sama värvi, vasakpoolsed sobivad raamatu kujundusega ja on vaataja silmale hästi tajutavad, kuid mitte liiga eredad. Kahe värvi koostoimel avarduvad perifeerne nägemisväli. Värvust arvestab ka jooksva teksti kiirlugemise meetodika, kus rakendatakse roheline täpi fenomeni. Roheline täpp põhineb looduse tunnetusel: see on eluslooduses valitsev värv.

Raamatule kui looduselähedasele teatmekandjale lisavad Lecti mudeli viitemärgid looduselähedikkust ja kiirendavad teatmeteostest vajalike teadmiste leidmist inimesele vastuvõetavamal viisil.

Kirjandus

1. Bachmann, T. Kuidas objektid jõuavad teadvusse: Esimesed 0,15 sekundit (loengutekst). Tartu Ülikooli Õigusinstituut.
2. Collins. English Dictionary. Complete and Unabridged, 2003.
3. Inglise-eesti taskusõnaraamat. Koost B. Betlem. Tallinn, 1975.
4. Kiirlugemise kursuse õppematerjal. Koost J. Sööt ja T. Tallermaa. Tallinn, 2002.
5. Niirman, V. Viitemärkide mudel Lecti. Tallinn, 2002.
6. Raag, V. Uue rootsi-eesti sõnaraamatu ilmumise puhul. Keel ja Kirjandus, 2005, nr 5.